

Д. О. Колодін, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
декан факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

Л. М. Абакіна-Пілявська, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано проблему кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. Проведено аналіз визначення правової категорії «національна безпека» в науковій доктрині та законодавстві, її зміст, складові та особливості як об'єкту кримінально-правової охорони. Зроблено висновок, що національна безпека є комплексною категорією, що включає в себе і захищеність прав та свобод особи, і суспільних інститутів в державі, і конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності, які виступають у якості об'єкту національної безпеки.

Проаналізовано процес криміналізації суспільно небезпечних діянь, об'єктом посягання яких виступають суспільні відносини у сфері охорони та забезпечення національної безпеки України. Визначено основні етапи вдосконалення кримінальних заборон у зазначеній сфері та визначено взаємозв'язок, первинні причини та умови, які були закладено в основу такої криміналізації діянь.

Встановлено, що чинні конструкції окремих складів кримінальних правопорушень проти національної безпеки України викликають багато суперечностей та складнощів на етапі їх правозастосування в умовах воєнного стану, що в окремих випадках може призвести до відсутності уніфікованого підходу судових інстанцій, відміни вироку, встановлення сукупності діянь за їх фактичної відсутності, порушення окремих принципів кримінального права тощо. Така ситуація вимагає відповідної реакції з боку держави, яка може полягати у редакційних правках згадуваних кримінальних норм з метою їх спрощення, уникнення надмірного змістовного навантаження, запровадження офіційного тлумачення та встановлення обов'язкових кваліфікаційних правил на основі уніфікованого підходу практичного застосування, чому мають передувати відповідні наукові дослідження.

Ключові слова: національна безпека України, воєнний стан, повномасштабне вторгнення, криміналізація, кримінальна відповідальність, розмежування складів кримінальних правопорушень, кримінальні правопорушення, проти основ національної безпеки України.

D. O. Kolodin, L. M. Abakina-Pilyavska. Separate issues of the criminal and legal protection of the national security of Ukraine under the conditions of the state of martial

The article analyzes the problem of criminal law protection of the foundations of national security of Ukraine. An analysis of the definition of the legal category "national security" in scientific doctrine and legislation, its content, components and features as an object of criminal law protection was carried out. It was concluded that national security is a complex category that includes the protection of individual rights and freedoms, and social institutions in the state, and the constitutional order, sovereignty, and territorial integrity, which act as an object of national security.

The process of criminalization of socially dangerous acts, the object of which are public relations in the sphere of protection and provision of national security of Ukraine, is analyzed. The main stages of improvement of criminal prohibitions in the specified area are determined and the relationship, primary causes and conditions that were laid as a basis for such criminalization of acts are determined.

It has been established that the current constructions of individual components of criminal offenses against the national security of Ukraine cause many contradictions and difficulties at the stage of their enforcement in the conditions of martial law, which in some cases may lead to the absence of a unified approach of the courts, the cancellation of the sentence, the establishment of a set of acts in their actual absence, violation of certain principles of criminal law, etc. Such a situation requires an appropriate reaction on the part of the state, which may consist in editorial amendments to the mentioned criminal norms with the aim of simplifying them, avoiding an excessive content load, introducing an official interpretation and establishing mandatory qualification rules based on a unified approach to practical application, which should be preceded by relevant scientific research.

Key words: national security of Ukraine, martial law, full-scale invasion, criminalization, criminal liability, delineation of criminal offenses, criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine.

Сьогоднішні виклики української сучасності нерозривно пов'язані зі збереженням національних інтересів та охороною національної безпеки, в тому числі і за рахунок кримінально-правового інструментарію. Внаслідок повномасштабної збройної агресії проти нашої держави постійні як зовнішні, так і внутрішні загрози змусили кримінально-правову політику реагувати швидко та суворо на будь-які посягання проти національної безпеки держави. Однак, нормативно-правові новели вимагають дослідження, переосмислення, раціонального запровадження та ефективного використання, яке має водночас супроводжуватися відповідними науковими пошуками, що пояснює актуальність подібних досліджень.

Окремі аспекти кримінально-правової охорони національної безпеки у своїх дослідженнях розглядали О. Власюк, С. Гавриш, В. Глушков, І. Діордіца, О. Костенко, В. Ліпкан, П. Матишевський, М. Мельник, Л. Мошняга, А. Музика, В. Навроцький, Ю. Нікітін, О. Сотула, В. Сташис, Є. Стрельцов, В. Тацій, П. Фріс, М. Хавронюк, Н. Яриш, С. Яценко та ін. Та попри пильну увагу науковців до окресленої проблематики, вона залишається сьогодні однією із самих актуальних, а особливо внаслідок активного збройного протистояння та інших загроз, викликаних військовим часом.

Метою даної статті є дослідження особливостей кримінально-правової охорони національної безпеки України в умовах воєнного стану.

У науковій доктрині не знаходимо уніфікованого підходу до визначення поняття національної безпеки України. Так, наприклад, В.А. Ліпкан під національною безпекою пропонує розуміти «своєрідну сферу існування людини, нації, держави, культури, традицій, звичаїв, ресурсів, що не лише міцно пов'язує людей між собою, а й єднає їх із історичною спадщиною та навколишнім середовищем» [1, с. 10]. На думку А.Г. Мосейко під національною безпекою варто розглядати «захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, національних цінностей, способу життя від широкого спектра зовнішніх і внутрішніх загроз, різних за своєю природою» [2 с. 44].

О.С. Власюк пропонує під даним явищем розуміти «систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз» [3, с. 25].

Цікавий підхід пропонує Д.О. Беззубов, який аргументує окремі види категорії феномена національної безпеки, де перший представляє собою «пасивну категорію», коли «національна безпека в собі як певний стан оточуючого середовища, за якого відсутня небезпека», друга категорія - «активна категорія», де «національна безпека, виявляється у взаємодії з антагоністичними поняттями «небезпека», «загроза» або «ризик» і характеризується діями суб'єктів соціуму для досягнення безпечного стану чи управління системою з метою уникнення виникнення ситуації небезпек, загроз і ризиків»; та третя «нейтральна категорія» національної безпеки, яка передбачає «встановлення одночасного стану безпеки суспільства з діяльністю щодо моніторингу стану загроз і небезпек у майбутньому періоді» [4, с. 48].

У той же час, законодавець визначає національну безпеку України як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз», а «національні інтереси України - життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [5].

У науковій літературі зауважується, що «основними показниками національної безпеки визначають такі чинники: національну незалежність і суверенітет, територіальну цілісність держави; розвиненість громадянського суспільства, рівень демократизму, сформованість та дієвість законодавчої бази правової держави, захищеність особи; економічні можливості держави, захищеність особи; економічні можливості держави, захищеність особи; наявність загальної стратегії національного розвитку, «національної ідеї», загально визнаної мети; національну згоду і єдність; внутрішньополітичну стабільність; готовність та здатність політичних сил реалізовувати загально визначені цілі» [6, с. 58–59].

Вважаємо, що національна безпека є комплексною категорією, яка включає в себе і захищеність прав та свобод особи, і суспільних інститутів в державі, і конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності, що виступає у якості об'єкту національної безпеки. Основним суб'єктом національної безпеки є держава, яка, згідно з Конституцією України, забезпечує безпеку кожної людини і громадянина, їхнє життя, здоров'я, честь, гідність, особисту недоторканність на території України, а також своїм громадянам та за її межами.

Завданням кримінального закону є «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням» [7].

З метою додержання зазначеного Розділ I Особливої частини чинного КК України ставить під кримінально-правову охорону суспільні відносини у сфері національної безпеки України, встановлюючи відповідний перелік кримінальних заборон.

Так, у первинній редакції КК України було передбачено 6 складів кримінальних правопорушень, які відносилися до посягань на національну безпеку: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110), державна зрада (ст. 111), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112), диверсія (ст. 113), шпигунство (ст. 114).

16 січня 2014 року було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян», яким кримінальний закон було доповнено ст. 110-1 «Екстремістська діяльність», однак дана норма була виключена 23 лютого того ж року [8]. Окрім того, свого широкого практичного застосування зазначена стаття не отримала, що підтверджується відсутністю відповідної національної судової практики.

18 квітня 2014 року до КК України було внесено заборону перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1) [9]. Надалі, 19 червня 2014 року Розділ I Особливої частини КК України було доповнено ст. 110-2 «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» [10]. Зазначені зміни були відповідною реакцією держави на виниклі суспільно небезпечні практики та прояви загроз національним інтересам, які мали місце у зв'язку з посяганням на територіальну цілісність на Сході нашої держави, початку Антитерористичної операції та подальших пов'язаних з цим подій.

Наступні активні законодавчі зміни в частині кримінально-правової охорони національної безпеки України були викликані повномасштабним збройним нападом на нашу країну, який почався 24 лютого 2022 року у зв'язку з чим було введено в дію воєнний стан в країні. Так, 3 березня 2022 року КК України було доповнено досить «громіздкою» нормою, якою було заборонено колабораційну діяльність [11]. Варто відмітити, що зазначена стаття містить широкий перелік дій, які відносять до даного складу кримінального правопорушення з досить суворими санкціями. Так, до караних за даною нормою дій національним законодавством віднесено: публічне заперечення збройної агресії встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, добровільне зайняття посад без та з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в судових та правоохоронних органах, передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, здійснення пропаганди в закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України та ін. Частини 1–7 ст. 111-1 КК України – це самостійні склади кримінального правопорушення, а ч. 8 – кваліфікований склад. Крім того, кожна з частин статті, з першої по сьому, мають складну будову, адже в них передбачено кілька форм кримінального правопорушення.

Наступним 24 березня 2022 року з'являється кримінальна заборона несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України) [12]. 14 квітня 2022 року КК України також було доповнено статтею 111-2 «Пособництво державі-агресору», яка встановила заборону умисних дій, «спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинених громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора» [13].

Вірно відзначається, що «ефективність і результативність кримінальної політики у сфері охорони основ національної безпеки визначаються не стільки вибором того чи іншого напрямку концептуального розвитку, скільки рівнем якості змісту і ступенем продуктивності реалізації нормативних приписів чинного кримінального законодавства, що з урахуванням наявних загроз і політичної обстановки в Україні має потребу в кардинальній зміні. Чинна нині система кримінально-правової охорони державного суверенітету повинна безумовно охоплювати всі наявні та можливі суттєві загрози для державного суверенітету України» [14, с. 378].

Як можна спостерігати, активізація процесів криміналізації в частині встановлення нових форм кримінально караних діянь, направлених проти національної безпеки України викликано загрозами, які пов'язані з вторгненням в нашу країну, що також можна поділити на етапи – 1) зміни, які мали місце в 2014 році та в більшій мірі пов'язані з подіями, що розгорталися в Східних областях України – Луганській та Донецькій, а також в АР Крим; 2) зміни, які були внесені до КК України після початку повномасштабного вторгнення в Україну.

Слід констатувати, що практична реалізація розглядуваних норм, які були доповнені в 2022 році викликає складнощі в частині розмежування більшості нових складів. Наприклад, одна із форм колаборанської діяльності сформульована як «...передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора...» та пособництво державі-агресору містить дефініцію «передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора». Також гостро постає питання розмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України, яке може бути вчинено шляхом «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України» та ч. 1 ст. 111-1 КК України, склад якої

передбачає також «публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утворення тимчасової окупації частини території України». Розмежувати ці склади кримінальних правопорушень можна за допомогою об'єкта посягання. Колабораційна діяльність посягає на основи національної безпеки України, тобто посягання здійснюється на національну безпеку. А об'єктом складу діяння, передбаченого ст. 436-2 КК України, є мир, безпека людства і міжнародний правопорядок. Водночас поняття «безпека людства» є ширшим та включає в себе і «національну безпеку». Тому якщо особі інкримінуються діяння у формі заперечення зазначених вище дій, то їх слід кваліфікувати за однією зі згаданих статей, щоб уникнути подвійного інкримінування. У тому ж разі, коли суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 1 ст. 436-2 КК України, вчиняється в інших трьох формах (крім заперечення), то не виключається сукупність кримінальних правопорушень – ч. 1 ст. 111 та ч. 1 ст. 436-2 КК України.

Отже, розмежування даних складів кримінальних правопорушень вимагає досить ґрунтовних знань та вмінь використання науково-містких, оціночних понять кримінального права, деталізованого встановлення всіх обставин в кожному окремому випадку. Вважається, що згадувані норми викликають багато суперечностей та складнощів на етапі їх правозастосування, що в окремих випадках може призвести до відсутності уніфікованого підходу судових інстанцій, відміни вироку, встановлення сукупності діянь за їх фактичної відсутності, порушення окремих принципів кримінального права тощо. Така ситуація вимагає відповідної реакції з боку держави, яка може полягати у редакційних правках згадуваних кримінальних норм з метою їх спрощення, уникнення надмірного змістовного навантаження, запровадження офіційного тлумачення та встановлення обов'язкових кваліфікаційних правил на основі уніфікованого підходу практичного застосування.

Список використаних джерел:

1. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях: словник., Вид. 2-ге, доповн. і переробл. К.: Текст. 2008. 400 с.
2. Мосейко А.Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52.
3. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД. 2016. 528 с.
4. Беззубов Д.О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія : Право. 2018. Вип. 5. С. 45–49.
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
6. Сиволап Л.А. Теоретичні аспекти національної безпеки країни та вплив на неї економічної безпеки. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія : Економічні науки. Маріуполь. 2014. Вип. 27. С. 55–62.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року : Закон України від 23 лютого 2014 року № 767-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-18#n83>
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України : Закон України від 8 квітня 2014 року № 1183-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183-18#n21>
10. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму : Закон України 19 червня 2014 року № 1533-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-18#top>
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#top>
12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24 березня 2022 року № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n10>
13. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України 14 квітня 2022 року № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text>
14. Кубальський В. Н. Засади кримінально-правової охорони державного суверенітету України. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 376–384.